

Г Л А С

CDXXVIII

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

КЊИГА 18

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

GLAS

CDXXVIII

CLASSE DES SCIENCES HISTRIQUES

N° 18

Reçu à la VI séance de la Classe des sciences historiques le 28 juin 2017

Rédacteur

MIHAILO VOJVODIĆ
Membre de l'Académie

BEOGRAD
2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Г Л А С

CDXXVIII

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

КЊИГА 18

Примљено на VI скупу Одељења историјских наука од 28. јуна 2017. године

У р е д н и к
академик
МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ

БЕОГРАД
2018

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнез Михаилова 35

Технички уредник
Мира Зебић

Лектор
Младенка Савичић

Коректори
Невена Ђурђевић
Снежана Крсичић-Букарица

Тираж
300 примерака

Штампа
ПЛАНЕТА ПРИНТ, Београд

C A Д P Ж A J

Михаило Војводић, <i>Милораг Екмечић (1928–2015)</i>	1
Василије Ђ. Крестић, <i>Бечкеречки програм</i>	9
Vasilije Dj. Krestić, <i>Bečkerek Programme</i>	18
Десанка Ковачевић-Којић, <i>Двојно књиговодство у Дубровнику и Бенко Котруљевић (нови погледи)</i>	19
Desanka Kovačević-Kojić, <i>Double Entry Bookkeeping in Dubrovnik and Benko Kotruljević (New Aspects)</i>	34
Михаило Војводић, <i>Србија и балкански ратнови</i>	37
Mihailo Vojvodić, <i>Serbia and the Balkan Wars</i>	48
Гојко Суботић, <i>Ко су биле монахиње Јефимија и Евпраксија из напписа на влашћаници манастира Пућине?</i>	51
Gojko Subotić, <i>Who Were Nuns Jefimija and Evpraksija From the Inscription on the Epitaphion of Putna Monastery?</i>	61
Љубодраг Димић, <i>Повратак у Европу. Југославија и питање европске безбедности на преласку из 60-их у 70-е године XX века</i>	63
Ljubodrag Dimić, <i>Return to Europe. Yugoslavia and the Question of European Security at the Turn of the Decade – from the 1960s to the 1970s</i>	95
Славенко Терзић, <i>Скадарски вилајет у другој половини XIX века. Опис руског конзулата у Скадру 1876. године</i>	97
Slavenko Terzić, <i>Vilayet of Skadar in the Second Half of the 19th Century. Description of the Russian Consulate in Skadar in 1876</i>	110

Рајко Кузмановић, <i>Улога науке и академија у развоју друштва</i>	111
Rajko Kuzmanović, <i>The Role of Science and Academies in the Development of the Society</i>	121
Christer Jorgensen, <i>Igniting the East. The Causes and Consequences of the 1875 Peasant Revolt in Bosnia-Herzegovina</i>	123
Кристер Јоргенсен, „Запалили и стоок“. Узроци и последице Босанско-херцеговачког устанка 1875. године	148
Душан Т. Батаковић, <i>Нови ревизионизам и стари стереотипи? Историографија о Србима и Србији након 1991. године</i>	149
Dušan T. Bataković, <i>New Revisionism and Old Stereotypes? On post-1991 Historiography on Serbs and Serbia</i>	170
Срђан Рудић, <i>Брачне везе босанске власиеле</i>	173
Srđan Rudić, <i>Marital Links of Bosnian Nobility</i>	188
Душан Берић, <i>Средњовековни почеци мађаризације</i>	189
Dušan Berić, <i>The Medieval Beginnings of Magyarization</i>	207
Марица Маловић Ђукић, <i>Которска патрицијска породица Бисте у средњем веку (14. и 15. век)</i>	209
Marica Malović Đukić, <i>Kotor Patrician Family of Biste in the Middle Ages (14th and 15th Centuries)</i>	222
Никола Б. Поповић, <i>Негоумице о Начертанију</i>	225
Nikola B. Popović, <i>Dilemmas About Načertanije</i>	251
Слободан Шоја, <i>La saga napoléonienne en Bosnie dans l'histoire et la littérature</i>	253
Слободан Шоја, <i>Наполеонска сага у Босни у историји и књижевности</i>	264
Маја Лаковић, <i>Руско посланство у Константинопољу и грчко-буџарски црквени спор (1856–1861)</i>	267
Maja Laković, <i>Russian Embassy in Constantinople and Greek-Bulgarian Ecclesiastical Dispute (1856–1861)</i>	280
Бранко Бешлин, <i>Борба либерала за превласи у Друштву српске словесности и Матици српској (1864–1866)</i>	281
Branko Bešlin, <i>Struggle of Liberals for the Supremacy at the Society of Serbian Letters and Matica srpska (1864–1866)</i>	298

Ђорђе Микић, <i>Италијанизација у Трсту и околини у другој половини XIX века</i>	301
Đorđe Mikić, <i>Italianisation in Trieste and the Environs in the Second Half of the 19th Century</i>	327
Недељко В. Радосављевић, <i>Српска православна црквеношколска оштина у Мостару</i>	329
Nedeljko V. Radosavljević, <i>Serbian Orthodox Church-Educational Municipality in Mostar</i>	349
Константин В. Никифоров, <i>Короткий балканский век перед Великой войной</i>	351
Константин В. Никифоров, <i>Крајњи балкански век уочи Великог рата</i>	361
Милош Ковић, <i>Босна и Херцеговина и Сарајевски атентат у британској штампи (29. јун – 2. јул 1914)</i>	363
Miloš Ković, <i>Bosnia and Herzegovina and the Sarajevo Assassination in the British Press (29 June – 2 July 1914)</i>	372
Александар Растовић, <i>Сетон Војсон о српској политичкој елити</i>	375
Aleksandar Rastović, <i>Seton-Watson About the Serbian Political Elite</i>	395
Петар В. Крестић, <i>Александар Арнаутовић, Из предгробних мемоара (Рат/Војска/Кабинет министра/Бугарски рат/Албанија/Посланство у Паризу)</i>	397
Petar V. Krestić, <i>Aleksandar Arnautović, From Pre-Grave Memoirs (War/Army/Minister's Cabinet/Bulgarian war/Albania/Embassy in Paris)</i>	413
Душан Топаловић, <i>Развој шведско-српских трговинских веза и конзуларних односа до 1914. године</i>	415
Dušan Topalović, <i>Review of Development of the Swedish-Serbian Trade and Consular Relations Until 1914</i>	441
Боривоје Милошевић, <i>Владимир Ђоровић на Велеиздајничком процесу у Бањој Луци 1915–1916. године</i>	443
Borivoje Milošević, <i>Vladimir Ćorović at the High-treason Process in Banja Luka in 1915–1916</i>	460
Биљана Вучетић, <i>Стенли Харџ Озборн, амерички лекар у Србији 1915. године</i>	461
Biljana Vučetić, <i>Stanley Hart Osborn, An American Doctor in Serbia in 1915</i>	475

Jean-Paul Bled, <i>Le mythe de François-Joseph</i>	477
Жан-Пол Блед, <i>Франц Јозеф и његов мит</i>	484
Јована Шалјић, <i>Осман Ђикић и његов џајрећ</i>	485
Jovana Šaljić, <i>Osman Đikić and his Struggle</i>	500
Горан Латиновић, <i>Југословенско-италијански економски односи (1934–1936)</i>	501
Goran Latinović, <i>Yugoslav-Italian Economic Relations (1934–1936)</i>	510
Мира Радојевић, <i>Демокрајтска сјџранка и Сјоразум Цвејковић–Мачек</i>	513
Mira Radojević, <i>Democratic Party and the Cvetković–Maček Agreement</i>	531
Драга Мاستиловић, <i>Срби из долине Неретве и Сјоразум Цвејковић–Мачек 1939. ѓодине</i>	533
Draga Mastilović, <i>Serbs From the Neretva Valley and the Cvetković–Maček Agreement of 1939</i>	549
Војислав Павловић, <i>Мисија Вилијема Донована на Балкану, јануар–фебруар 1941.</i>	551
Vojislav Pavlović, <i>Mission of William Donovan in the Balkans January–February 1941</i>	564
Зоран Лакић, <i>Црна Гора у научном гјелу академика Милорада Екмечића</i>	565
Zoran Lakić, <i>Montenegro in the Scientific Work of Academician Milorad Ekmečić</i>	572
Е. Ју. Гуськова, <i>Сообщения ЦК КПЮ о состоянии межнациональных отношений в республиках Югославии в первое десятилетие после второй мировой войны</i>	573
Јелена Гускова, <i>Извештаји ЦК КПЈ о сјању међунационалних односа у рејубликама Југославије у првој деценији после Другог свејског рајта</i>	586

Одељење историјских наука Српске академије наука и уметности посвећује овај број Гласа академику Милораду Екмечићу који је у њој провео више деценија најпре као члан ван радног састава, да би потом био преведен у статус редовног члана. Академик Милорад Екмечић је био оснивач и дугогодишњи председник њеног Одбора за историју Босне и Херцеговине и члан више других одбора. Са успехом је обављао и дужност члана њеног Председништва. Академик Екмечић је био један од најугледнијих српских историчара, чије стваралаштво представља научну заоставштину немерљиве вредности. Његови радови јединствени су по богатој подлози која му је послужила за аналитичко расуђивање и синтетичко излагање. Оригинална тумачења и бриљантни закључци, исказани једноставним али изражајним језиком, зрачили су код њега особитом свежином.

Овај зборник садржи 33 оригинална рада и уводни рад посвећен академику Милораду Екмечићу. Потпуна библиографија радова академика Екмечића објављена је у традиционалној серији библиографија угледних академика.

Редакциони одбор

ЧЛАНОВИ РЕДКЦИОНОГ ОДБОРА:

МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ, уредник
ВАСИЛИЈЕ КРЕСТИЋ
ДЕСАНКА КОВАЧЕВИЋ-КОЈИЋ
ГОЈКО СУБОТИЋ
ЉУБОДРАГ ДИМИЋ
СЛАВЕНКО ТЕРЗИЋ
МИЛОШ КОВИЋ, секретар

МАЈА ЛАКОВИЋ

РУСКО ПОСЛАНСТВО У КОНСТАНТИНОПОЉУ И ГРЧКО-БУГАРСКИ ЦРКВЕНИ СПОР (1856–1861)

До избијања Кримског рата (1853–1856) бугарско црквено питање је имало своју предисторију, која, до тада, још увијек није била дефинирана као црквено-политичка борба за независност бугарског народа. Та предисторија је везана за другу половину XVIII и прве деценије XIX вијека и у вези је са привредним успоном, демографским растом и просвјетно-културним препородом бугарског народа. Са просвјетним препородом¹ дошло је до јачања свијести о националној припадности и појави аспирација ка осамостаљењу Бугара од духовне власти Цариградске патријаршије, која је, након формирања грчке државе (1830), предузела конкретне активности на плану денационализације бугарских епархија, како би над њима очувала своју духовну власт. Тема бугарског црквеног покрета релативно је добро изучена у руској и бугарској историографији.²

¹ Заговорници те идеје су дјеловали у раној фази бугарског препорода, а њени најзначајнији представници су били отац Пајсије Хиландарски (1722–1773) и епископ Софроније Врачански (1739–1813). У свом дјелу *Историја славјанобугарска* отац Пајсије је наглашавао важност да сваки Бугарин зна и поштује свој језик, те да зна да чита и пише на бугарском језику. Неопростив гријех према свом народу су учинили они Бугари који су се представљали као Грци и служили њиховим језиком (Попов, И. Божилов, Ц. Георгијева, К. Косев, А. Пантев и И. Баев, *Историја Бугарске*, Београд 2003, 177).

² З. Маркова, *Българската екзархия 1870–1879*, София, 1989, Кирил, патриарх Български, *Граф Игнатиев и българския църковен въпрос. Изследване и документи*. Т. I, София, 1958; Н. И. Петров, *Начало греко-болгарской распри и возрождения болгарской народности*, Киев 1886; Т. И. Филиппов, *Современные церковные вопросы*, СПб, 1882; В. А. Теплов, *Греко-болгарский церковный вопрос по неизданным источникам*, СПб 1889. и др.

Први већи сукоб између грчког и бугарског свештенства који, према мишљењу бугарских историчара, представља почетак борбе за аутокефалност бугарске цркве одиграо се између грчког митрополита Панарета и локалног бугарског становништва 1838. године у Трнову. Незадовољни Бугари су тражили да се умјесто грчког митрополита на његово мјесто рукоположи бугарски духовник Неофит Бозвели (1785–1848). Побуна је угушена, бугарски захтјеви нису прихваћени, а већ сљедеће године Порта је издала Хатишериф од Гилхане (1839), којим су загарантована једнака вјерска права за све народе у Турској.

Чини се да је побуна у Трнову, иако неуспјешна, имала вишеструку корист у наставку борбе за вјерску еманципацију Бугара, јер се, након њеног гушења, покрет против грчких владика проширио и на друге бугарске епархије. Умјерени у својим првим захтјевима Бугари су захтјевали именовање бугарских владика у домаћим епархијама, служење литургије на бугарском језику и оснивање школа.³ Њихове жалбе су се односиле на занемаривање духовних обавеза према локалном становништву од стране грчких владика, извођење литургије на, за већину, непознатом језику као и сарадњу између тих истих владика и турских власти из које су произилазиле одлуке, којима су Бугаре држали у подређеном положају. Због наведених злоупотреба већина Бугара се придружила покрету против Патријаршије, док је мањи дио напустио православну цркву и приближио се католичком клеру, који је, за разлику од грчких владика, остављао утисак да штити интересе својих вјерника пред турским властима.⁴

* * *

Црквено питање је ушло у активнију фазу након завршетка Кримског рата. Важна улога у тој фази црквеног питања припала је Бугарској црквеној општини (1849) у Константинопољу, у оквиру које су дјеловале двије струје: умјерена и радикална. Умјерену струју су предводили бугарски трговци–чорбације, са скромним захтјевима за богослужењем на бугарском језику и именовањем бугарских владика у домаћим епархијама. С друге стране, радикалну струју је представљао ситни трговачко-индустријски слој који је са својим захтјевима тражио право на признање независности бугарске цркве од Патријаршије.⁵ Док је црквена општина око себе окупљала истакнуте појединце из реда бугарског народа у Константинопољу, у православним епархијама, гдје су Бугари чинили већину, ор-

³ Кирил, патриарх Български, *Граф Игнатиев и българския църковен въпрос. Изследване и документи*. Т. I, София, 1958, 9.

⁴ В. М. Хевролина, *Российский дипломат граф Игнатъев*, Москва 2009, 148; Симеон Дамнов, *Франция и българската национална революция*, София 1968, 107.

⁵ *Болгаро-российские связи 50–70-е гг. XIX века*, Кишинев 1986, 72.

ганизоване су акције протјеривања грчких владика. Најважнији центри те борбе, на сјеверу и југу, били су градови Трново и Пловдив, а снажна подршка је стизала и од Бугара из Дунавских кнежевина и Русије.⁶

Интересовање Русије за грчко-бугарски црквени сукоб јавило се у његовој раној фази. Међутим, позиција Русије у свим питањима која су се тичала православних хришћана, укључујући и црквени спор, непосредно послије завршетка рата, била је изразито неповољна због губитка права протектората над православним хришћанима у Турској. Како би, упркос томе, одржала своје присуство на Балкану руска политика се кретала у два правца: ка успостављању пријатељских односа са Турском и пружању заштите православним хришћанима. Најактивнија улога у спровођењу поменутих задатака припала је руској конзуларној мрежи у Турској и њеном посланству у Константинопољу.⁷

Први руски посланик у Константинопољу након завршетка Кримског рата био је Аполинариј Петровић Бутењев (1856–1858). Са политичким приликама у Турској и развојем црквеног питања је био упознат од раније, јер је те 1856. године именован на положај руског посланика по трећи пут.⁸ Упркос дугогодишњем дипломатском искуству руски посланик није пронашао адекватан начин за испуњење свог задатка и обнову улоге Русије на Истоку. Једно од питања које се нашло на дневном реду његове мисије било је питање грчко-бугарског црквеног спора. С тим у вези, непријатно изненађење је наступило на самом почетку мисије, спознајом да односи између руског посланства и Цариградске патријаршије нису срдачни као раније. Руски посланик се у то лично увјерио за вријеме поздравног сусрета са патријархом Кирилом VII (1855–1860), који се према Бутењеву понашао суздржано и хладно.⁹ И у наредним мјесецима односи са Патријаршијом су бивали све више затегнути, углавном због постојања сумњи, у кругу блиском патријарху, да је независна бугарска црква идеја руске дипломатије.¹⁰ Такве претпоставке Русија је настојала да оповргне истицањем званичног става према коме је она била заштитница јединствене православне цркве у Турској и противник стварања посебне цркве од Цариградске патријаршије. Све сумње у постојање руских симпатија према бугарском црквеном покрету Патријаршија је темељила

⁶ Исто, 72.

⁷ В. М. Хевролина, *Российское посольство в Константинополе и его руководитель Н. П. Игнатьев (1864–1878)*, Новая и новейшая история, н. 6, Москва 2003, 36.

⁸ Руски посланик у Константинопољу у три мандата: 1830–1837, 1838–1843, 1856–1859. године (Теплов Владимир Александрович, *Русские представители в Царыграде 1496–1891*, Ст. Петербург 72,73).

⁹ Кирил, *нав. дјело*, 13, 24.

¹⁰ *Болгаро-российские связи...*, 73.

на активностима руских конзула, који су, примјера ради, активно дјеловали у смјенама грчких владика и увођењу богослужења на бугарском језику у црквама у Адријанопољу, Пловдиву и Варни.¹¹

Посланик А. П. Бутењев је о грчко-бугарском црквеном спору промишљао у контексту будућности и избјегавао је директно мијешање у сукоб.¹² Када је 1856. године предата бугарска петиција Порти, коју је потписало више десетина хиљада Бугара, а у којој је затражено признање независности бугарске народности и цркве, руско посланство је остало уздржано. До краја године на Порту је стигло више од 60 појединачних молби Бугара са сличним захтјевима. Порта није послала званичан одговор на петицију, већ је вршила притисак да се сукоб ријешити директно између Бугара и Патријаршије.¹³ Да би умирила Бугаре и придобила на своју страну дио богатих фанариота, Порта је успјела да са Патријаршијом уговори сазивање Сабора, у новембру 1857. године.¹⁴ Руски посланик је пратио комуникацију између Бугара и Патријаршије, али није предложио конкретне мјере за превазилажење кризе, већ је зазирао од Портиног посредовања исказујући дубоко неповјерење према њеном приједлогу о одржавању сабора.¹⁵

Поред Патријаршије и бугарска страна је показивала незадовољство због пасивности руског посланства. Њихова очекивања од петиције су била велика, а кад их Порта није удостојила позитивног одговора, дио незадовољства су усмјерили ка Петрограду, чија дипломатска мисија, према њиховом мишљењу, није на прави начин заштитила њихове интересе. Међу Бугарима у Константинопољу су се проносили гласови како су Грци, запослени у руском посланству, „залудили ум руског посланика А. П. Бу-

¹¹ *История внешней политики России...*, 62; *Болгаро-российские связи...*, 74; Међу руским дипломатским заступницима који су били потпуно наклоњени Бугарима у црквеном питању издвајали су се: конзул у Одрину – Николај Димитријевич Ступин и Николај Павлович Шишкин, у Варни – Александар Викторович Рачински, у Видину – Капитон Александрович Бајков, у Трнову – Василиј Феодорович Кожевников, у Рушчуку – Александар Николајевич Мошнин, у Битољу – Михаил Александрович Хитрово, у Пловдиву вицеконзул Најден Геров (Бугарин) (Кирил, *нав. дјело*, 25).

¹² М. М. Фролова, *К истории бегства в Россию архиепископа болгарской униатской церкви Иосифа Сокольского (1861)*, Славянский альманах н. 3–4 Москва 2016, 81.

¹³ D. Vovchenko, *Containing Balkan Nationalism* focuses on the implications of the Bulgarian national... *Imperial Russia and Ottoman Christians, 1856–1914*, 2016, 80.

¹⁴ Програм реформи је обухватао: формулисање начела за избор патријарха и митрополита из реда појединаца које подржава народ, формирање састава и начина вођења мјешовитог сабора, утврђивање висине плате за патријарха и владике, утврђивање начина за убирање и висину пореза коју народ плаћа цркви и отплата дуга патријаршије (Кирил, *нав. дјело*, 21).

¹⁵ Кирил, *нав. дјело*, 22.

тењева“.¹⁶ Нарочито одговорним за такво стање сматрали су преводиоца Е. Ј. Аргиропула и секретара А. М. Куманија.¹⁷ Међутим, ваља поменути и то да је, поред Грка, у служби руске дипломатске мисије радила и неколицина Бугара¹⁸, руских васпитаника, који су одржавали везе између посланства и представника Бугарске црквене општине у Константинопољу.

Док су на Порту стизале бугарске петиције у позадини су се одвијали спорадични сукоби између грчког свештенства и Бугара око увођења бугарског језика у цркве. Борба се нарочито распламсала након одласка из Адријанопоља руског конзула, поријеклом Грка, Пизанија и доласка новог конзула Н. Д. Ступинова, који је важио за ватреног заштитника права Бугара. У својој званичној инструкцији посланик А. П. Бутењев је затражио од конзула Н. Д. Ступинова да дјелује у циљу зближавања Грка и Бугара и да се уздржава од пристрасних мјера или мијешања у црквени сукоб.¹⁹ Не придржавајући се увијек наведених упута, конзул Н. Д. Ступинов је успио да добије подршку посланика А. П. Бутењева у заједничкој изради приједлога за постепено увођење богослужења на словенском језику, који је на крају предат патријарху Кирилу. Нисмо упознати са тим какав је био одговор патријарха, али с обзиром на то да су се сукоби у Адријанопољу наставили и током 1858. године, закључујемо да иницијатива руског посланика није прихваћена.²⁰

Осим проблема око увођења бугарског језика у цркве, друго спорно питање које је произвело бројне полемике, тичало се оснивања бугарских школа²¹. Руско посланство је било упознато са проблемом недостатка школованих појединаца и свештеника међу Бугарима, па је тај проблем у

¹⁶ *Исѣо*, 24.

¹⁷ М. М. Фролова, *К историји бегства в Россию...* 81, Кирил, *нав. дјело*, 25.

¹⁸ Сава Филаретов, др Васил Караконовски, Тодор Бурмов и др.

¹⁹ Н. И. Петров, *Начало греко-болгарской распри и возрождения болгарской народности*, Киев 1886, 47, 48. Заслугом руског конзула Ступинова и адријанопољског митрополита Кирила уведено је богослужење на словенском језику у бугарским епархијама. О томе је информисао директора Азијског департмана МИД-а Коваљевског, који је вијест пренио цару Александру II. Након што је чуо новости цар није скривао задовољство и радост. Међутим, када су сазнали за те вијести локални Грци су се побунили. И једни и други су се обратили патријарху – Грци са захтјевом да се укине богослужење на словенском језику, Бугари – са молбом да се иста пракса уведе у што већем броју цркава. Одговор патријарха, иза којег је стајала и одлука Св. Синода, је садржавао опомену митрополиту Кирилу због увођења словенског језика у богослужење, уз напомену да је слављење Бога на бугарском језику гријех.

²⁰ *Исѣо*, 50.

²¹ У периоду између 1835. и 1838. године у Бугарској је отворено око 80 народних школа, које су биле лоше организоване и школовале су ученике нижих разреда (Н. И. Петров, *нав. дјело*, 51).

прошлости рјешаван у сарадњи са Азијским департманом МИД-а, кроз дојелу стипендија за бугарске питомце на руским училиштима. Руска влада је на различите начине помагала просвећивању бугарског народа, па је, између осталог, покренула иницијативу за оснивање бугарске школе у Константинопољу, гдје је живио и радио значајан дио представника бугарске интелигенције. Заједно са тим приједлогом, посланик А. П. Бутењев је крајем 1857. године затражио сагласност од патријарха Кирила да се у бугарским епархијама оснује неколико нових школа уз помоћ субвенција руске владе. Међутим, та идеја је одбачена као и већина других иза којих је стајала Русија. Недостатак новца је послужио патријарху као изговор за одбијање приједлога руске владе. Истини за вољу, став Патријаршије није обесхрабрио Русију у намјери да на овом питању инсистира и у будућности, јер је, између осталог, у православним школама видјела отклон од све присутније католичке пропаганде, која се користила околностима црквеног сукоба и узимала маха међу Бугарима. У прилог томе говори и податак да је папски делегат лазариста Еуген Буре, у константинопољском предграђу Бебек, основао католичко училиште у оквиру кога се настава изводила на бугарском и руском језику.²²

Католичка пропаганда се појавила у Константинопољу још 1851. године. У циљу придобијања Бугара агенти католичке цркве су ширили гласове о томе како им припадају већа духовна и народна права, која ће моћи остварити уз подршку римокатоличке цркве. Иако су своја иступања везивали искључиво за питање вјере њихове су активности послужиле аустријском и француском посланику у Константинопољу за мијешање у унутрашња питања Турске и сузбијање ширења утицаја Русије.²³ Католичка пропаганда је била најактивнија у оним сферама дјеловања којима се служила Русија, како би увећала свој утицај на Словене, а то су јединство вјере и сродност језика. У своје редове је уписала неке од најистакнутијих чланова бугарске заједнице у Константинопољу, међу којима је био бугарски политичар и књижевник Драган Цанков (1828–1911). Његов рад је имао пресудну важност за напредовање католичке пропаганде међу бугарским народом, што се нарочито односило на период после отварања штампарије у Константинопољу (1857). Његова штампарија је издавала књиге на бугарском језику, а од 1859. године и недељни часопис *България*²⁴ који је служио као јавно средство у ширењу унијатства и сузбијању

²² *Собрание мнений и отзывов Филарета, митрополита Московского и Коломенского по делам православной церкви на Востоке*, СПб, 1886, 24.

²³ А. И. Муромцовой, *Первый Болгарский экзарх Антимъ, блаженный Антимъ*, Русскій Вѣстникъ Т. 151, Москва 1881, 315.

²⁴ Недељник „България“ је излазио између 1859. и 1863. године уз материјалну помоћ француске католичке пропаганде у Константинопољу.

руског утицаја.²⁵ Сачувано је више докумената који свједоче о тежњама Бугара да заштиту од злоупотреба грчке цркве потраже у заједници са католичком црквом.²⁶ Међутим, упркос доласку бројних католичких мисионара у Константинопољ, почетком 60-их година, овај покрет није примио шире размјене.

Дипломатска мисија А. П. Бутејева је окончана у децембру 1858. године, у вријеме када су се односи у црквеном спору додатно закомпликовали. Те године је Азијски департаман МИД-а представио инструкцију, под називом, *Наши будући односи са Источном црквом*, у којој се говорило о важности пружања заштите права и престижа Цариградске патријаршије, али не на начин којим би била занемарена духовна права Бугара.²⁷ У суштини Русија је и даље остала опредијељена идеји очувања јединства православне цркве у Турској, али је и истовремено јачао њен интерес, као и подршка, за нарастајући црквено-национални покрет Бугара. Свој интерес је показивала кроз све отвореније заговарање компромисног рјешења којим би био прихваћен дио бугарских захтјева.

Посланик А. П. Бутејев је окончао своју мисију у Константинопољу крајем 1858. године. Било је то вријеме највеће нетрпељивости између Патријаршије и Бугара, коју је појачало уводно засједање Црквено-народног сабора,²⁸ који је представљао одговор на молбу Бугара, из марта 1857. године, да се изврши црквена реформа и задовоље црквена права Бугара по основама Хати Хумајуна (1856).²⁹

²⁵ С. Дамнов, *нав. djело*, 107.

²⁶ Y. Ivanov, *Bulgarian antiquities in Macedonia, Sofia* 1931, 201. (A petition from the Bulgarians in Koukoush to Pope Pius IX, in which they voice their discontent with the assimilative policy of the Greek Patriarchate in Constantinople and express their desire to join the Catholic Church, July 12th, 1859).

²⁷ Упркос томе што се противила формирању независне бугарске цркве Русија је сматрала да, у циљу превазилажења спора, треба подржати умјерене захтјеве бугарске стране. Захтјеви које је Русија била спремна да подржи су били: богослужење на бугарском језику, бирање свештеника из реда бугарског народа, достојни чланови цркве из реда Бугара да буду унапријеђени до највиших положаја, уколико су то својим дјелом заслужили и ублажити црквене порезе. Поменуте одредбе је лично цар Александар II предао архимандриту Петру Тројицком, приликом његовог поласка у Константинопољ 1858. године, са захтјевом да исте преда патријарху и Св. Синоду (Н. И. Петров, *нав. djело*, 44).

²⁸ Порта је издала ферман о одржавању Црквено-народног сабора још у новембру 1857. године. Сабор је са засједањем почео у октобру 1858. године. Сабором је председавао грчки патријарх Кирил, а од укупно 45 чланова свега четири представника су била са бугарске стране (Н. И. Петров, *нав. djело* 71).

²⁹ *Болгаро-российские связи...*, 74.

* * *

Почетком 1859. године на положај руског посланика у Константинопољу именован је 35-годишњи кнез Алексеј Борисович Лобанов-Ростовски (1859–1863). Као и његов претходник, кнез Лобанов-Ростовски није успио задобити повјерење нити једне стране у црквеном спору. Према тврдњама његовог савјетника Е. П. Новикова на руске посланике се, од стране Бугара, гледало као на људе „заведене“ од Грка-фанариота.³⁰

О првим засједањима Црквено-народног сабора кнез Лобанов-Ростовски није имао позитивно мишљење и сматрао је да ће наставак засједања додатно ослабити положај Патријаршије.³¹ Одржавање сједница Сабора су оптерећивале и унутрашње интриге. У извјесној мјери Порта је показала самовољу, јер је доносила одлуке о којима није тражила изјашњавање патријарха Кирила, чији је положај био нарушен и нескривеним амбицијама ка патријаршском престолу солунског митрополита Неофита.³² Упркос лошим односима са руским посланством, патријарх је потражио заштиту од кнеза Лобанова и замолио га да издејствује са Портом протјеривање митрополита Неофита из Константинопоља.³³

Црквено-народни сабор је закључио рад у фебруару 1860. године. Очекивања руског посланства да ће умјерени бугарски захтјеви бити прихваћени нису се обистинили. Због неповољних закључака сабора у наставку покрета за црквену независност Бугара иницијативу је преузело радикално крило, на челу са епископом Макариопољским Иларионом (1858–1872). На тајном састанку, којим је председавао управо епископ Иларион, одлучено је да се изведе симболично одвајање бугарске цркве од Цариградске патријаршије.³⁴ Тај чин се одиграо на Васкрс, 3. априла 1860. године, када је епископ Иларион служио свечану литургију у бугарској цркви у Фанару (Константинопољ) без одобрења и помена имена патријарха Кирила.³⁵

Закључци Сабора (1858–1860) и чин епископа Илариона оставили су неповољан утисак на кнеза Лобанова. У преписци са МИД-ом изразио

³⁰ М. М. Фролова, *К историји бегства в Россию...*, 81.

³¹ Кирил, *нав. гјело*, 23.

³² Солунски митрополит Неофит је на све начине покушавао да уруши углед патријарха Кирила са циљем да заузме његово мјесто. Покушавао је обећањима придобити на своју страну Бугаре. О томе како је ласкао Бугарима и обећавао испуњење њихових захтјева уколико буде изабран за патријарха писао је архимандрит руске цркве у Константинопољу Петар Тројицки, у лето 1859. године, обер-прокурору Св. Синода у Петроград (Н. И. Петров, *нав. гјело*, 81).

³³ Н. И. Петров, *нав. гјело*, 80.

³⁴ *Болгаро-российские связи...*, 74.

³⁵ Кирил, *нав. гјело*, 22.

је жаљење, да су га посљедња дешавања у црквеном спору довела у неугодан положај и приморала на мијешање у канонска питања, за која, руска мисија није била компетентна. Из тих разлога је посредством кнеза Горчакова и чланова канцеларије обер-прокурора Светог Синода, тражио савјет од митрополита московског и коломенског Филарета о даљем поступању у односу према црквеном спору.³⁶ Мишљење митрополита Филарета није умногоме одступало од званичног става МИД-а. Кнезу Лобанову је савјетовао умјерено и помирљиво иступање према објема странама. Московски митрополит је био заговорник компромисног рјешења на начин да Патријаршија прихвати слједеће бугарске захтјеве: право на архиепископа који ће бити члан Св. Синода са правом гласа, бугарски архиепископ да бира бугарске владике, патријарх да рукополаже владике, одлуке које се тичу општег управљања црквом да доноси патријарх, архиепископ да управља бугарском црквом и сакупља порезе за Патријаршију.³⁷ Његови предлози су преко кнеза Лобанова предати Патријаршији, која их је, очекивано, одбила. Вијест о одбијању приједлога митрополит је дочекао са крајњим песимизмом. Такво расположење је пренио и на директора Азијског департмана Е. П. Коваљевског, кога је увјерио да се „скоро не може очекивати рјешење спора међу сукобљеним странама и могу помоћи само вријеме и молитва“.³⁸ Смјена на патријаршијском престолу, у јесен 1860. године, створила је наду да би се могли остварити помаци у црквеном спору. Међутим, патријарх Јоаким II (1860–1863) је иступио неумјерено и нефлексибилно, готово идентично као и његов претходник.³⁹ Поменуто околности су, почетком 60-их година, црквено питање наметнуле као озбиљан проблем, који је превазишао оквире вјере.

Упркос томе што је Патријаршија одбијала све њихове захтјеве међу Бугарима у Константинопољу је, због дешавања из априла 1860. године, „овладало несвакидашње одушевљење“. Према свједочанствима Бугара савременика „црквено питање се помињало не само међу мушким свије-

³⁶ Помоћник обер-прокурора Св. Синода кнез С. Н. Урусов пренио је митрополиту Филарету садржај извјештаја, кнеза Лобанов-Ростовског, од 24. маја 1860. године, кнезу Горчакову, у којем је, између осталог, писао: „Сматрам се обавезним, док не стигну позитивне наредбе, држати се што даље од свега што долази из константинопољске цркве; и такође отворена и искрена подршка од Св. Синода дала би ми, у овом часу неоспорну силу да спријечим сво зло, које, како се плашим, у надолазећем времену развија пред мојим очима.“ (Замѣчания митрополита Филарета на письмо князя А. Б. Лобанова-Ростовскаго, от 24. мая. Филарет, *Собрание мнений и отзывов Филарета...* 86, 87).

³⁷ Кирил, *нав. дјело*, 31.

³⁸ Кирил, *нав. дјело*, 31.

³⁹ РГИА, ф. 796, Канцелария Синода, дело 1672, *О представленияхъ посла нашего в Константинополь по Греко-Болгарскому вопросу*, 121.

том, већ и женама, чак и дјевојкама и дјецом. (...) била је то нека врста „маније“, масовног лудила“.⁴⁰ Кнез Лобанов није са симпатијама гледао на метеж и псовке које је производила бугарска еуфорија на улицама и у црквама, чак и за вријеме литургија.

Охрабрени посљедњим дешавањима Бугари су саставили још једну петицију, коју су 12. јула 1861. године послали на адресу великог везира Али-паше. У оквиру петиције Бугари су се жалили на нападе грчког свештенства који су супротни духу религије, услед чега се јавила жеља код бугарског становништва да се одвоји од Цариградске патријаршије и заштити се од њихових неискрених јавних молитви и удварања. Бугари су у петицији тражили: да Св. Синод убудуће броји једнак броја Грка и Бугара; најутицајнији од бугарских епископа, који су чланови Синода да преузму мјесто потпредсједника бугарске нације; епархије са мјешовитим грчким и бугарским становништвом треба да бирају владикау из оне нације која је бројнија (кандидат мора да влада савршено и грчким и бугарским језиком као и дијалектом становника епархије у којој служи и да има искуства из цркве); митрополити и свештеници треба да се баве духовним питањима, а не да узимају улогу арбитра према народу.⁴¹

Порта је узвратила предлогом да се формира мјешовита грчко-бугарска комисија која ће расправљати о захтјевима изнесеним у петицији.⁴² За разлику од Порте петиција је код Патријаршије изазвала бијес и негодовање. Највише приговора је изречено у вези тачке која се односила на приједлог да у мјешовитим епархијама архијереј припада народу који је бројнији. Не прихватајући ни већину других захтјева, Патријаршија је оцијенила бугарску петицију као безобзирну и недовољно усклађену са црквеним прописима.⁴³

У вријеме припреме бугарске петиције (1861) на власт у Турској је дошао султан Абдул Азиз (1861–1876). Као потврда пријатељских односа између Русије и Турске, у јулу 1861. године, у поздравну посјету султану стигао је енергични руски дипломата гроф Николај Павлович Игњатијев⁴⁴.

⁴⁰ В. М. Верюжский, *Происхождение греко-болгарского церковного вопроса и болгарской схизмы*, Журнал Московской Патриархии № 12, Москва 1948, С. 40.

⁴¹ *Истѹо*, 43, 44, 45.

⁴² РГИА, ф. Канцелярия Синода, дело 272, *О Греко-Болгарском деле по сведениям*, от 15. Августа 1861, 128.

⁴³ РГИА, ф. 796, дело 1672 *L'Action remise les deputes Bulgares a Aali Pacha...*, 45; Вера Бонева, *Митрополит Антим Преславски и движенieto на Българите от Преславска епархия за църковен-народен суверенитет 1861–1868*. г, *Bulgarian Historical Review*, 141.

⁴⁴ ГАРФ, ф. 730, дело 473. *Письмо А. М. Горчакова Н.П. Игнатьеву с предложением выехать в Константинополь для вручения турецкому султану поздравительного письма Александра II*. 3 июля 1861, 1.

Мисија грофа Игњатијева у Константинопољу, током које се упознао са политичким односима у Турској и актуелностима из грчко-бугарског црквеног спора, имала је нарочиту важност за развој црквеног питања у наредним годинама. Наиме, гроф Игњатијев је убрзо након повратка из Константинопоља именован на положај директора Азијског департмана МИД-а, који се бавио важним питањима између Русије и Истока, што је подразумевало и црквено питање.⁴⁵ Гроф Игњатијев је показао интерес за црквени спор у вријеме управљања Азијским департманом МИД-а (1861–1864). Своје мишљење је образложио у тексту, под називом, *Биљешке о неопходним мјерама за поједињавање сагласности између грчке и бугарске цркве* (1861). Поред конкретних приједлога у тексту се дотакао и задатака руске мисије у Константинопољу, која је, према његовом мишљењу, требало активније да се укључи у црквено питање и ојача свој утицај на Патријаршију.⁴⁶ Само уколико руска дипломатска мисија у томе успије међу Грцима ће престати да влада мишљење како је Русија стала на страну Бугара, а међу Бугарима, како се удружила са Грцима.⁴⁷ Гроф Игњатијев је припадао оном дијелу руске дипломатије који је подржавао бугарске захтјеве у односу на Патријаршију. О радикалној струји бугарског покрета, која је почетком 60-их година преузела вођство црквеним покретом, није имао позитивно мишљење сматрајући да је тежила успостављању власти над бугарским народом какву су над њима имали Грци.⁴⁸ У својим биљешкама о црквеном спору изнио је сљедеће приједлоге:

- Русија треба да искористи поштовање које према њој има православно становништво у провинцијама, те да утиче на њега да бугарска страна иступи са умјереним захтјевима;
- избјегавање даљег мијешања Порте, чија се интервенција показала непродуктивном, баш као и мијешања страних конзула;
- формиране епархије треба подијелити у три категорије: грчке, бугарске и мјешовите чиме би се уједначила права оба народа;
- у бугарским епархијама треба подржати избор епископа из реда бугарског народа, док у епархијама са мјешовитим становништвом треба бирати епископе из реда народа који чини већину;
- у свакој епархији потребно је формирати епархијске савјете, од духовника и свјетовних лица, који ће се бавити дефинисањем црквених сабора, одобравањем епископа, и др;

⁴⁵ АВПРИ, ф. 159, *Формулярные списки чиновников МИД*, 8.

⁴⁶ В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 195.

⁴⁷ ГАРФ, ф. 730, дело 529. *Записка Н. П. Игнатъева о мерах, необходимых для соглашения между болгарской и греческой церквям*, 6.

⁴⁸ *Исто*, 2.

- богослужење треба да се изводи на језику народа који чини већину у одређеној епархији, што значи у бугарским епархијама на словенском;
- патријарх треба да има двојицу помоћника од којих ће један бити изабран из реда словенских епископа (Србин или Бугарин), а други Грк;
- Свети Синод се дијели на два дијела: један, од словенских владика у чијој надлежности ће се налазити словенске епархије, и други, од грчких владика; за формирање оба одјељења треба да има благослов патријарха;
- народни мјешовити савјет може бити организован на исти начин као и Свети Синод.⁴⁹

С обзиром на бирократска ограничења која му је положај директора Азијског департмана наметао гроф Игњатијев се није могао активније укључити у рјешавање црквеног спора. Када је преузео положај посланика у Константинопољу црквено питање је окончано формирањем Бугарске егзархије (1870) из чега произилази закључак да је успјех дипломатске мисије у одређеним питањима зависио од квалификација и вјештина дипломате који је, дјелимично, креирао и спроводио руску политику.

* * *

Догађаји које смо поменули били су увертира у вјерска превирања, током друге половине 60-их година XIX вијека. У периоду између 1856. и 1861. године руским посланством су управљала двојица дипломата – А. П. Бутењев и кнез Лобанов-Ростовски. Њихове мисије нису успјеле да ојачају позицију Русије и наметну њен ауторитет у рјешењу црквеног питања, нити су заштитиле права православне цркве у Турској на начин који су прописивале инструкције МИД-а. Русија је у званичном ставу штитила интегритет јединствене православне цркве, а у пракси је исказивала симпатије према идеји бугарске црквене независности, услед чега су њене дипломате у Константинопољу, у првим годинама црквеног спора, удаљиле од свог утицаја и Грке и Бугаре. Истини за вољу, руска политика компромиса, у односу према црквеном питању, није потрајала задуго и убрзо је замјењена са снажном дипломатском подршком Бугарима, са којом је отворен пут ка формирању Бугарске егзархије (1870).

⁴⁹ *Истѹ*, 3, 3об, 4, 4об, 5.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- РГИА, ф. 796, опись 141, Канцелария Синода, дело 272, *О Грeko-Болгарском деле по сведениям*, от 15. августа 1861.
- РГИА, ф. 796, опись 141, Канцелария Синода, дело 1672, *О представленияхъ посла нашего в Константинополе по Грeko-Болгарскому вопросу*, 1861.
- ГАРФ, ф. 730, опись 1, дело 473, *Письмо А. М. Горчакова Н. П. Игнатъеву с предложениемъ выехать в Константинополь для вручения турецкому султану поздравительного письма Александра II*, 3 июля 1861.
- ГАРФ, ф. 730, опись 1, дело 529, *Записка Н.П. Игнатъева (?) о мерах, необходимых для соглашения между болгарской и греческой церквам*, 1861.
- АВПРИ, ф. 159, Департамент личного состава и хозяйственных дел.

* * *

- Кирил, патриарх Български, *Граф Игнатиев и българския църковен въпрос*. Изследване и документи. Т. I, София 1958.
- В. А. Теплов, *Русские представители в Царыграде 1496–1891*, Ст. Петербург 1891.
- Н. И. Петров, *Начало грeko-болгарской распри и возрождения болгарской народности*, Киев 1886.
- Собрание мнений и отзывов Филарета, митрополита Московского и Коломенского по делам православной церкви на Востоке*, Ст. Петербург 1886.
- А. И. Муромцовой, *Первый Болгарский экзарх Антимъ, блаженный Антимъ*, Русскій Вѣстникъ Т. 151, Москва 1881, 311–339.

* * *

- Болгаро-российские связи 50–70-е г. XIX века*, Кишинев 1986.
- D. Vovchenko, *Containing Balkan Nationalism: Imperial Russia and Ottoman Christians 1856–1914*, Oxford 2016.
- С. Дамянов, *Франция и българската национална революция*, София 1968.
- История внешней политики России, вторая половина XIX века, (от Парижского мира 1856 г. до русско-французского союза)*, Москва 1997.
- Димитар Попов, Иван Божилов, Цветана Георгијева, Константин Косев, Андреј Пантев и Искра Баев, *Историја Бугарске*, Београд 2008.
- В. М. Хевролина, *Российский дипломат граф Игнатъев*, Москва 2009.

* * *

- В. М. Хевролина, *Российское посольство в Константинополе и его руководитель Н. П. Игнатъев (1864–1878)*, Новая и новейшая история, н. 6, Москва 2003, 36–59.
- В. М. Верюжский, *Происхождение грeko-болгарского церковного вопроса и болгарской схизмы*, Журнал Московской Патриархии № 12, Москва 1948, 31–45.
- М. М. Фролова, *К истории бегства в Россию архиепископа болгарской униатской церкви Иосифа Сокольского (1861)*, Славянский альманах н. 3–4, Москва 2016, 79–98.

Maja Laković

RUSSIAN EMBASSY IN CONSTANTINOPLE AND GREEK-BULGARIAN
ECCLESIASTICAL DISPUTE (1856–1861)

S u m m a r y

Based on Russian archival records and published sources, we analysed the attitude of the Russian diplomatic representative office in Constantinople towards the Greek-Bulgarian ecclesiastical dispute, in the initial years after the Crimean War (1853–1856). Our aim was to highlight that Russia, in all phases of the ecclesiastical dispute, did not back the idea of an independent Bulgarian church, although its role in this ecclesiastical issue is most often interpreted in such way.

At the start of the ecclesiastical dispute, the Russian diplomatic representative office in Constantinople protected the interests of the Constantinople Patriarchate. The official attitude of the Russian church policy was a single Orthodox church in Turkey. Frequent activities aimed at an independent church and the Bulgarians' determination gained in time increasingly greater Russian support. Once it was convinced that the support to the independent Bulgarian church was consistent with its political interests, Russia began to provide its full support to the idea.